

**TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ
VE ANAYASAL GÜVENCESİ**

Hazırlayan
Av. Ömer Faruk ATAGÜN

ANKARA – 21.01.2019

İÇİNDEKİLER

I. GİRİŞ

II. TEMEL KAVRAMLAR

III. HAK VE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞLARI

- a. Tabii (Doğal) Hak Anlayışı
- b. Pozitivist Hak Anlayışı
- c. Marksist Özgürlük Anlayışı

IV. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

- a. Urgakina ve Hammurabi Kanunları
- b. Antik Yunan ve Roma'da İnsan Hakları
- c. Magna Carta Libertatum (1215)
- d. Fransız İhtilali (1789)
- e. Doğu Toplumlarında İnsan Hakları
- f. Tanzimat ve Islahat Fermanları Sonucunda Kânûn-u Esâsî (1876)
- g. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (10 Aralık 1948) AİHS (1950)
- h. Tahran Bildirgesi, La Haye, Rio Dünya Çevre Konferansı, Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı

V. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN ANAYASAL GÜVENCESİ

- a. Genel İlkeler ve Özgürlüklerin Anayasal Tanınması
- b. Özgürlüklerin Sınırlandırılması ve Kamu Düzeni
- c. Anayasa Yargısı
- d. Anayasa Yargısı Uzantısı Olarak, Bir İç Hukuk Yolu Olan Bireysel Başvuru

VI. SONUÇ

I. GİRİŞ

Temel hak ve özgürlükler kavramının günümüzdeki halini almasında birey olgusunun ortaya çıkması ilk adım olmuştur. “*Bireyin toplum içinde tanınması ile insanlar arası eşitliğin sağlanması ve insan haklarına saygı gösterilmesi açısından bir ilk kavram olduğu söylenebilir.*”¹ Bu anlamda bireyin toplumu oluşturan en küçük yapı taşı olduğu ve siyasi iktidarın buna saygılı davranması gerektiği açıktır. Öyle ki birey siyasi yönetimden ve devletten eskidir. Devletin varlığı bireyin varlığından geçer; öyleyse devlet her bir bireyin temel hak ve özgürlüklerini korumakla mükelleftir.

Bireye verilen değer ve her bir bireyin toplum tarafından tanınması tarihsel olarak incelenmesi gereken bir husustur. Zira günümüzdeki birey olgusu çeşitli tarihi hadiselerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihsel süreçte, birey olgusunun doğması ve sonucunda insan hakları kavramının oluşması, yukarıda anlatıldığı üzere yakından ilişkilidir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin gelişimi ve günümüzde hukuk düzeninde yer edinmesi bir sonuç olarak karşımıza çıkmakta olup; bu sonuca ulaşılması yolunda geçilen aşamaların ortaya konulması ve incelenmesi, konuyu neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde kavramamızı sağlayacaktır.

Tarih boyunca her daim korunmaya muhtaç olan temel hak ve özgürlükler, şüphesiz daha yaşanılabilir bir dünya için mutlak öneme sahiptir. Üstünlerin hukuku değil, hukukun üstünlüğünü ve hukuk devleti ilkelerini sağlamak için temel hak ve özgürlüklerin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu tartışmasıdır. Bu makaledeki amaç, okuyucuya temel hak ve özgürlüklerin hukuk düzenindeki kırılgan yapısı ile gelişimindeki süreci sunmaktır. Bu amaca ulaşmak için tarihi bir perspektif ile, geçmişe ışık tutarak; temel insan haklarının nasıl doğmuş ve gelişmiş olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Bununla birlikte günümüzde bu hususun gelmiş olduğu son nokta, mevcut hukuk düzenindeki anayasal düzenlemeler ışığında ele alınacaktır.

¹ Zeynep Özlem Üskül Engin, “Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1*, (2014): 201, erişim 05.12.2018
<http://dergipark.gov.tr/uploads/files/0540/72a6/6683/5a707a68e4981.pdf>

II. TEMEL KAVRAMLAR

Temel hak ve özgürlüklerin incelenmesinde, öncelikle kavramların tanımları üzerinde durulmalıdır. Haklar ve özgürlükler olarak ikili bir ayırmadan yola çıkmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu başlıkta ışık tutulacak kavramlar şunlardır: Hürriyet (özgürlük), hak, insan hakları, vatandaşlık hakları.

Hürriyet (Özgürlük) : Bir şeyi yapma veya yapmama, belirli bir şekilde davranıp davranmama erki olarak tanımlanmaktadır. Özgürlükten serbest insan fiili anlaşılmaktadır. Seyahat etme özgürlüğü, haberleşme hürriyeti, düşünce özgürlüğü ve basın hürriyeti gibi örnekler mevcuttur.

İfade özgürlüğüne örnek olarak, “*Özgürlük iki kere ikinin dört ettiğini söyleyebilmektir.*”²

Hak : Hürriyetin somutlaştırılmış biçimidir. Hak, özgürlüklerin somut bir şekilde gerçekleştirilmesinin aracıdır. Örneğin, “Hak arama hürriyeti” dava yoluyla gerçekleşir. Hak kavramının yaygın olarak kullanılan tanımı, kişilere hukuk düzeni tarafından verilen bir irade kuvveti ve isteme yetkisi şeklindedir.

- a. **Yetki** : Hakkın özü bir şey yapabilme yetkisidir.
- b. **Talep** : Hak sahibine olumlu veya olumsuz talepte bulunabilme yetkisi verir.
- c. **Tanınma ve saygı gösterilme** : Hak iddiası, hakkın tanınmasını ve ondan yararlanılmasını ifade etmektedir.

İnsan Hakları : Irk, dil ve din ayrımı gözetmeksizin tüm insanlığın yararlanabileceği haklardır. Bu haklardan yararlanma bakımından vatandaş/yabancı ayrımı yoktur. İnsan hakları terimi bir ideali işaret eder. Olanı değil, olması gerekeni dile getirir. Tabii hukuk alanına girer.

Vatandaş Hakları : Anayasa ve kanunlar tarafından düzenlenmiş, hak ve hürriyetlerden sadece vatandaşların kullanabileceği hak ve hürriyetleri ifade eder. Seçme ve seçilme hakkı bunlardan bazılarıdır.

² George Orwell, 1984, (İstanbul: Can Yayınları, 2008), Sayfa 76

III. HAK VE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞLARI

a. Tabii (Doğal) Hak Anlayışı

İnsanın sırf insan olmasından dolayı doğuştan gelen bazı hak ve hürriyetleri vardır. John Locke'a göre devletin kurulmasından önce insanlar tabiat hali denilen düzen içerisinde yaşarlardı. Tabiat hali denen düzen içerisinde insanlara ödev yükleyen kanun, bizzat aklın kendisidir demiştir. Bu bağlamda akıl, bir kimsenin hayat, özgürlük, sağlık ve mülkiyet haklarına müdahalenin haksız olduğunu düşünebilecek bir yapıdır. Ancak zaman içerisinde herkes aklın emirlerini kendine göre yorumlayabileceği için insanlar arasında çeşitli sorunların çıkması kaçınılmaz olmuştur. Tam ve mutlak bir özgürlüğe sahip olan insanlar, sonradan John Locke'un teorisine göre sosyal sözleşme yaparak siyasal topluma geçmişlerdir; çünkü bir üst otoriteye ihtiyaç duyulmuştur³.

Öte yandan aslında toplumsal sözleşme teorisini ilk dile getiren Thomas Hobbes'tur. Hobbes'a göre Locke'un düşündüğünün aksine doğal hukuk insanların bencil içgüdülerine dayanır. Bu anlamda Hobbes'un machiavellist görüşten etkilendiği söylenebilir. Bencil içgüdüleri ile hareket eden insanın istikrar ve barış değil, güvensizlik ve şiddet ortamı oluşturması yönünde tezahür eden fikirleri vardır. Bu güvensizlik ortamının bertaraf edilmesi için insanların tamamını korku altında bırakacak, kamu gücüne haiz bir mutlak, üst otorite olan "Leviathan" doğmuştur⁴. Dolayısı ile Hobbes'a göre Leviathan, insan doğasındaki kötülüğün sonucu olarak ortaya çıkmış bir yapıdır. Hobbes bu anlamda devletin meşruiyetini güvenlikle özdeşleşmiştir.

J. J. Rousseau'ya göre ise tabiat halinde yaşayan insanlar arasında zamanla iş bölümü ve mülkiyet nedeniyle bireysel çıkar algısının oluşması, eşitsizlikleri oluşturmuştur. Eşitsizliğin olduğu ortamda güvenliğin varlığı için toplum sözleşme ile bir üst otoritenin, yani kamu erkinin oluşturulması gerekmekte idi. Bu kamu erkinin oluşması için öncelikle kişiler sahip olduğu hak ve özgürlüklerden feragat etmeli,

³ H. Gökçe Zabunoğlu, "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2*, (2016): 436, erişim 06.12.2018
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/417733>

⁴ Bilgehan Emeklier, "Thomas Hobbes ve John Locke'un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi 7*, (2015): 108-109, erişim 07.12.2018
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84518>

böylece toplumun bütünleşik bir yapı oluşturarak birlikte yaşama prensipleri geliştireceğini öngörür⁵.

b. Pozitivist Hak Anlayışı

Pozitivist olgusal anlayışa göre, hukukun tanımadığı ve korumadığı bir temel hak ve hürriyetin bireylere sağlayabileceği bir güvence yoktur. Hans Kelsen: *"Hukuku tabii hukuk olarak mutlaklaştırmayan pozitivist bir bakış açısından devlet, el attığı her şeyi hukuka dönüştüren bir Kral Midas'tır. Bu nedenle, hukuksal pozitivist bakış açısında, her devlet, bir hukuk devletidir; şu anlamda ki, devletin bütün işlemleri hukuksal işlemlerdir ve hukuk düzeni olarak nitelenen bir düzeni icra ederler... Devlet, her zaman bir egemenlik devletidir; egemenlik, her zaman mevcuttur, ve devlet de, egemenliğin nasıl icra edileceğini ve kimin emredip kimin itaat edeceğini belirleyen bir hukuk düzeni olması anlamında da hukuk devletidir."*⁶

T.C. Anayasa'ya baktığımızda "Başlangıç" bölümünün altıncı paragrafı, *"Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu;"*⁷ şeklindedir. Anayasa'da yer alan bu hükmün lafzına baktığımızda, kişilerin Anayasa tarafından tanınmış bu hak ve özgürlüklere doğuştan sahip olduğu söylenmektedir. Ancak şuna dikkat çekmek gerekir ki, doğuştan sahip olunan hak ve özgürlükler yalnızca Anayasa tarafından tanınmış olanlardır. Dolayısıyla Anayasa tarafından bireylere vaat edilmiş hak ve özgürlüklerin, somut bir hukuki düzenleme olan anayasa içerisinde yer almasından bahisle; pozitivist hak anlayışını işaret ettiği açıktır. Bir tabii hak, anayasa tarafından tanınmadıkça tabii hak olarak kalır; bu sıfatla da pozitif hukuk düzeninde herhangi bir hüküm ve sonuç doğurmaz⁸.

c. Marksist Özgürlük Anlayışı

⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), Sayfa 34

⁶ Süleyman Ruhi Aydemir, "Hans Kelsen'in Saf Hukuk Teorisi ve Devlet Anlayışı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi 1*, sy. 1 (2004): 22, erişim 08.12.2018
<https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/113/113>

⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasası, Başlangıç Bölümü, Altıncı Paragraf.

⁸ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2011), Sayfa 127

Marksizm'e göre liberal-kapitalist devlet düzenlerince halka tanınmış olan özgürlükler tamamen göstermelidir. Bu özgürlükler yalnızca sermaye sahibi tabakaya hizmet etmektedir. Evi olmayan bir insan için konut dokunulmazlığının, aç bir insan için düşünce özgürlüğünün bir anlamı yoktur. Bu anlamda özgürlüğün belirli bir güç ve kapasite gerektirdiği, özgür eylemin insanın güç ve kapasiteleri üzerindeki hakimiyetinden kaynaklandığını söylemektedir⁹. Dolayısıyla devlet bireylerin özgürlüklerini sınırlayan ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak suretiyle; toplumun her kesimine eşit bir şekilde özgürlüklerin kullanılmasını sağlamak için imkanlar vermelidir¹⁰.

Marksist özgürlük anlayışı devletin bir dengeleyici mekanizma görevi görmesine dayanır. Ülkede sahip olunan sermayenin ve ekonomik gücün, ancak topluma eşit surette dağıtılması ile bireyler gerçekten özgürleşmiş olacaklardır. Kolektif bir özgürlük ancak bu sayede sağlanabilecektir.

IV. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

a. Urgakina ve Hammurabi Kanunları

Yazının icadı ile birlikte milattan önce 3000 yılları civarında Sümer kralı Urgakina ilk yazılı hukuk kurallarından oluşan bir adaletname hazırlamıştır. Sümerler bir tarım toplumu olduğu için tarlayı sürene, hayvanı sağana vermekte idiler. Bu kurallar mülkiyet hakkının ortaya çıkmasına sebep olmuştur diyebiliriz. Sümerlerden sonra Babil kralı Hammurabi'nin yaptığı kanunlar önemli bir yere sahiptir.

Hammurabi kanunlarının en önemli özelliği Mezopotamya bölgesinde yaşamış olan eski kavimlerin çeşitli inanç, örf ve kültürel adetlerinin kodifikasyonu ile ortaya çıkmış olmasıdır. Günümüzdeki anlamı ile arazi ve ticaret hukuku, aile ve ceza hukuku, işçi işveren hukuku gibi geniş konularda düzenlenmiş olması önem taşır¹¹. Masumiyet karinesi, ispat yükü ve "Göze göz, dişe diş" esasına göre

⁹ "Marks'ın Özgürlük Anlayışı", (erişim tarihi 10.12.2018) <https://www.sosyalistisci.org/index.php/arsiv/90-427-3-ocak-2012/1139-marksn-oezguerluek-anlay>

¹⁰ Ozan Örmeci, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması", Uluslararası Politika Akademisi, sayfa 4 (erişim tarihi 02.12.2018) <http://politikaakademisi.org/2014/08/08/temel-hak-ve-hurriyetlerin-gelisimi-ve-korunmasi/>

¹¹ Ahmet Aras, "Ortadoğu İnanç Tarihinde İnsan Haklarına Bakış", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları* 105, (2010): 295, erişim 03.12.2018

Hammurabi kuralları düzenlenmiştir. Bireylerin haklarını gözeten bir düzenlemedir. Adil yargılanma hakkının temelleri bu kanunlar ile atılmış olup; bireyleri keyfi cezalandırmanın önüne geçilmiştir. Tarihi olarak günümüze ulaşan bu bilgiler neticesinde, bu kanunlar ile insan haklarının temellerinin atıldığını söylemek kanımızca mümkün gözükmemektedir¹².

b. Antik Yunan ve Roma’da İnsan Hakları

Antik Yunan ve Roma’da birey olmak için insan olmak yeterli değildir. Şöyle ki sadece bir erkek yurttaş kabul ediliyor; onun da köle veya yabancı olmaması şartı aranıyordu. Bu yurttaş sınıfa o dönemin hukuk düzeninde belirli haklar tanınmıştır. Ancak soyut olarak tanıdığı iddia edilen bu haklar aslında toplumsal ayrıştırmanın bir ürünüdür. Dolayısıyla insan hakları kavramı ile bağdaştırılmaz.

Antik Yunan’da felsefe, Sokrates ile başlamış; Plato ve Aristo ile devam ederek stoacı görüş ile sona ermiştir. Sonrasında ise Roma İmparatorluğu kurulmuştur. Stoacı hukuk anlayışına göre bireyler hem yaşadıkları kentin hukukuna, hem de evrensel doğal hukuka uymakla yükümlüdürler. Stoacı hukuk anlayışına göre doğadan kaynaklanan evrensel bir hukuk, tanrı iradesinden doğan ilahi bir hukuk ve kaynağını akıldan alan bir doğal hukuk vardır¹³. Bunlar orta çağ ve aydınlanma çağı Avrupa’sında önem taşıyan felsefi akımlardır.

Felsefi ve teorik olarak gerek kıta Avrupası hukuk düzeninde gerekse Common Law hukuk düzeninde büyük etkisi olan ve stoacılıktan doğan Roma hukukunda, insan hakları kavramının geliştiğini söylemek pek mümkün olmayacaktır. Nitekim Romalılar istilacı bir toplum oldukları için askerliğe felsefeden daha çok önem vermişler; sadece günlük problemleri çözmesi öngörülen bir hukuk sistemi geliştirmişlerdir¹⁴.

http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/COMU/602/insan_haklari_ve_din_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y

¹² “İnsan Haklarının Kavramsal ve Tarihsel Gelişimi”, *Democratic Citizenship and Human Rights Education in Turkey (14 – 16 Nisan 2015)*, Council of Europe Yayınları, sayfa 4, erişim tarihi 08.12.2018

http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf

¹³ "Stoacılıkta Doğal ve Pozitif Hukuk İlişkisi", (erişim tarihi 12.08.2017) <http://pharmakondergisi.blogspot.com/2017/08/stoacilikta-dogal-ve-pozitif-hukuk.html>

¹⁴ Üskül Engin, “Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları”, s. 202.

c. Magna Carta Libertatum (1215)

İngiltere kralı yurtsuz John'un yetkilerini sınırlayan, insan hakları ve özgürlükler adı altında atılan ilk adım olmuştur. Aynı zamanda tarihin ilk yazılı Anayasa metni olma özelliğine de sahiptir. İngiliz kralı John'un sınırsız haklarından feragat etmesi ile aslında monarşinin gücünü kaybettiği ve hukukun üstünlüğünün ön plana çıktığı bir yazılı metin olmuştur¹⁵.

Magna Carta'nın çıkış sebebinin arka planına baktığımızda, kralın kötü yönetiminden ve sınırsız yetkilerinden zarar gören burjuvazinin, bu gidişata bir son vermek istemesini görmekteyiz. Ekonomik çıkarlarının zarara uğramaması için burjuvazi arkasına kiliseyi ve insan hakları naraları atarak işçi sınıfı olan köylüyü almış; köylü sınıfa temel insan haklarının güvencesini vadetmiştir. Bu anlamda Magna Carta görünürde bir insan hakları metni olsa da, çıkış nedeni burjuvazinin çıkarlarını korumak istemesidir. Sonuç olarak feodal yönetimlerin krallık karşısında dokunulmazlık kazanması söz konusu olmuş; İngiltere'nin parlamenter yönetim sistemine geçişinde önem taşımıştır.

d. Fransız İhtilali (1789)

Magna Carta'nın ilan edilmesiyle Avrupa'nın genelinde feodalite güc kazanmıştır. Bu dönemde kilise skolastik düşünceyle, feodal yapı ise ekonomik gücü ile halkı büyük bir yoksulluğa, sefalete, savaflara ve salgın hastalıklara sürüklemiştir. Ancak rönesans ve reform hareketleriyle bu dönem son bulmuş; aydınlanma çağına geçilmiştir. Kilisenin etkisi azalmış; özgür düşünce ortamı oluşmuştur. Coğrafi keşifler ve haclı seferleri bu değişimin etkenleridir.

Bu değişim sürecinde ilk olarak 1689 yılında John Locke'un etkisi sonucunda İngiliz haklar bildirgesi ilan edilmiştir. Bu bildirme ile en temel yaşama, hürriyet ve mülkiyet hakları tanınmıştır. Takip eden yüzyılda 1776 yılında, Amerikan bağımsızlık bildirgesinde söz konusu temel haklar dışında mutluluğu arama hakkından söz edilmiştir. Son olarak Fransız vatandaş ve insan hakları bildirgesi 1789 yılında, çağ atlatan bir devrim ile yayınlanmıştır. Magna Carta'dan bu tarihe kadar tanınmış olan haklara doktrinde birinci kuşak haklar denmektedir. Fransız ihtilali ile bu haklar tam

¹⁵ Örmeci, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması", sayfa 2

anlamıyla ancak 1789 yılında vücut bulmuştur. Eşitlik, özgürlük ve adalet düşüncesinin kitleler tarafından telâffuz edildiği ilk siyasal örnek olarak tarih sahnesinde yerini almıştır¹⁶.

Thomas Paine (1737-1809)

Ünlü düşünür Thomas Paine'e bir parantez açmak gerekmektedir. Thomas Paine "İnsan Hakları" isimli kitabı ile, bu kavramın isim babası olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Gerek Amerikan bağımsızlık bildirgesinde, gerekse Fransız ihtilalinde düşünceleriyle büyük bir rol oynamıştır. Amerikan bağımsızlık bildirgesinin ortaya çıkmasında "Common Sense", ortak akıl isimli kitabı ile cumhuriyetçi düşünceye büyük etkileri olmuştur¹⁷. Amerika gibi büyük bir kıtayı, İngiltere gibi küçük bir adanın kolonisi yapmak, ona göre bir yıldızın gezegen üzerindeki hakimiyeti metaforuyla doğanın yasalarına aykırıydı¹⁸.

Özgürlük ve cumhuriyetçi düşüncenin yayılmasında büyük pay sahibi olan Paine, "Tarımsal Adalet" isimli eseri ile toplumsal özgürlüğün asgari şartlarını belirlemesi ve asgari ücretin mucidi olarak aslında Marksist özgürlük anlayışının doğmasına da etki etmiştir.¹⁹

Evrensel yurttaşlığın, erdemli yaşamın ve özgürlüklerin önemine vurgu yapan Thomas Paine, Amerika'da bulunduğu dönemde kaleme almış olduğu ortak akıl isimli eseriyle, Amerika'da yaşanacak devrimin tüm insanlığı etkileyeceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda ortak akıl adlı eseriyle Amerikan Anayasasının (1787) yazılmasına fikirleriyle kapı açmış Thomas Paine, dünyanın hâlen yürürlükte olan en eski ve ilk anayasasına dahi etki etmeyi başarmış bir düşünürdür. Monarşinin ve kolonileşmenin sona ermesine, "Law is the new king" felsefesinin gelişmesine eserleriyle öncülük etmiştir²⁰. Amerika macerasından sonra Fransa'ya giderek oradaki ihtilalde de büyük

¹⁶ Örmeci, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması", sayfa 2

¹⁷ Fikret Çelik, "Modern Dönemde Cumhuriyetçi "Özgürlük" Anlayışı", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8, sy. 1 (2013): 138

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/17735>

¹⁸ Mumin Köktaş "Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi", *Liberal Düşünce Dergisi* 19, sy. 73-74 (2014): sayfa 129

<http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/73-74/11-mumin-koktas-amerikan-aydinlanmasi.pdf>

¹⁹ Çelik, "Modern Dönemde Cumhuriyetçi "Özgürlük" Anlayışı", s. 141

²⁰ Robin West, "Tom Paine's Constitution", *Georgetown Law Faculty Publications* 89, (2010): sayfa 1413

Fransız devriminin etkisi Osmanlı topraklarında kendini göstermeye başlamıştı. Balkan toprakları Osmanlı'dan ayrılarak; bağımsızlığını ilan etme gayretinde iken, dönemin padişahı II. Abdülhamit Kanun-u Esasi ile azınlıklara hak ve özgürlükler tanımıştır ki bu ayaklanmaların bastırılması sağlansın.

g. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (10 Aralık 1948) AİHS (1950)

Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk 1. Dünya savaşından sonra 1931 yılında “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözünü söylemiştir. Bu söz ile Atatürk kolektif bir güvenliğin ve milletlerarası barışın önemini vurgulamıştır. Hayatı harpler ve mücadeleler ile geçen Atatürk'ün bu sözü insancıl ve barışçı bir ülküyü benimsediğini göstermektedir²³. Lakin 20 yıl sonra kurulan Birleşmiş Milletlerin düsturu “cihanda sulh” olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonunda ülkeler arası sorunları çözmek için Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak ikinci dünya savaşı sonucunda, savaşta yaşananları gören dünya buna kayıtsız kalmamıştır ve Birleşmiş Milletler'in kuruluşu gerçekleşmiştir. 10 Aralık 1948'de yayınlanan bu bildirmede her ülkedeki tüm insanlığın temel, medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklarından bahsetmektedir. Bu nedenle ikinci dünya savaşı sonundaki bu dönemde, faşizme ve militarizme karşı ikinci kuşak haklar önem kazanmıştır. Yaşam ve mülkiyet gibi temel haklar yanında, çalışma, sosyal güvenlik, emeklilik, sağlık hakkı gibi sosyal ve ekonomik haklara ikinci kuşak haklar denilmektedir.

h. Tahran Bildirgesi, La Haye, Rio Dünya Çevre Konferansı, Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı

Üçüncü kuşak hakların doğmasında önemli rol oynamış konferanslardır. Çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı gibi haklara üçüncü kuşak haklar denilmektedir. 3. Dünya ülkelerinin talepleri sonucunda doğmuş haklardır. Bir nevi Avrupa'nın sömürge devletlere göstermelik olarak tanıdığı haklardır diyebiliriz.

²³ Hamza Eroğlu, “Yurtta sulh cihanda sulh”, *Atatürk Kültür, Din ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları 1*, (2015): s. 718, erişim tarihi 10.12.2018
<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERO%C4%9ELU-Hamza-YURTTA-SULH-C%C4%B0HANDA-SULH.pdf>

V. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN ANAYASAL GÜVENCESİ

Temel insan haklarının anayasa ile güvence altına alınması hukukun üstünlüğünün benimsenmesi ve her koşulda insana verilen değer, haksızlıklar karşısında korunması için oldukça önemlidir. Dolayısıyla Anayasa m.2’de yer alan “T.C. Devleti bir hukuk devletidir.” ibaresi ile hukuk devleti ilkesi benimsenmiş; bu nedenle temel hak ve özgürlükler en üst norm olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile güvence altına alınmıştır.

a. Genel İlkeler ve Özgürlüklerin Anayasal Tanınması

İnsan hakları ve özgürlüklerin başlıca ve birincil güvencesi bağımsız yargıdır²⁴. Yargının bağımsızlığı Anayasanın 9. Maddesinde belirtilmiştir. Bu hususta iki ilkenin varlığı halinde ancak yargı bağımsızlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki bağımsız mahkemelerin, ikincisi ise bağımsız hakimlerin olması şartlarıdır. Dolayısıyla yargı bağımsızlığı, anayasal bir ilkedir ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasında büyük önem taşır. Bununla birlikte çoğulcu demokrasi anlayışı ile yalnızca çoğunluğun değil, çoğunluk karşısında azınlıkların da haklarının korunması gerekir. Ek olarak eşitlik ilkesi ve ölçülülük ilkesi insan hakları hususunda yer alan birincil ilkelerdir.

Temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasında bazı usuller vardır. İzin usulüne göre temel hak ve hürriyetlerin kullanılması için idari makamlardan izin alınması gerekir. Örneğin bina yapmak için inşaat ruhsatı, otomobil kullanmak için sürücü belgesi gibi. Bu usule önleyici sistem denilmektedir. Bildirim usulüne göre izin almaya gerek yoktur. Amaç idarenin haberdar olması ve gerekli tedbirleri almasıdır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü yapmak için 48 saat önceden o bölgenin en büyük mülki amirine bildirim yapılması gerekir. Serbestlik usulüne göre ise izin veya bildirim önem arz etmemektedir. Sorumluluk hak veya özgürlüğü kullanan kişiye aittir. Zararlı bir sonuç çıkması durumunda kişinin tazmin veya cezai sorumluluğu doğar²⁵.

Temel hak ve hürriyetlerin sınıflandırılmasında negatif (olumsuz) statü hakları, pozitif (olumlu) statü hakları, aktif (katılma) statü hakları karşımıza

²⁴ Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948.

²⁵ Örmeci, (Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması), sayfa 4

çıkmaktadır. Negatif statü hakları kişinin doğal yani tabii haklarını ifade eder. Kişiyi devlete karşı koruyan haklardır. Kişinin müdahaleye kapalı özgürlük alanıdır. Yaşam hakkı, can ve mal güvenliği, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, konut dokunulmazlığı gibi kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar diyebiliriz. Pozitif statü haklarına gelince, sosyal devlet anlayışı neticesinde ortaya çıkmış haklardır diyebiliriz. Bireyin devlete belirli ödevler yüklemesi ile bireyin devletten olumlu bir davranış olarak beklediği haklardır. Sosyal güvenlik, eğitim ve öğrenim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı gibi devlet desteği gerektiren haklardır. Aktif katılma hakları ise doğrudan demokrasi anlayışının bir uzantısı olarak vatandaşın devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklardır. Seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti kurma hakkı, siyasi faaliyette bulunma, kamu hizmetine girme gibi haklardır²⁶.

b. Özgürlüklerin Sınırlandırılması ve Kamu Düzeni

T.C. Anayasası m.13'e ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m.15'e göre temel hak ve hürriyetler özlerine dokunulmaksızın kanunlar ile sınırlanabilmektedir. Bu anayasal norm ile hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması kanunlara tanınmış bir yetkidir. 13. Maddede sınırlamaların Anayasanın özüne ve ruhunu aykırı yapılmaması gerektiği hüküm altına alınmış olsa da; durumun gereklerine göre kanunlarla yapılan sınırlamalar hak ve özgürlükleri büyük ölçüde sınırlandırması mümkün olmaktadır. Örneğin olağanüstü halde çıkarılan kanun hükmünde kararname.

Dolayısıyla kamu gücü ve düzeni terazinin bir kefesinde yer alırken diğer kefedeki hak ve özgürlükler bulunmaktadır. Bir tarafta liberal insan haklarına saygılı bir görüş yer almakta iken, diğer tarafta kamu düzeni algısı ile otoriter bir devlet yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususta yarışan haklar itibarıyla "toplumsal yarar" ilkesi insan haklarının özüne kimi durumlarda zarar vermektedir. Bu nedenle terazinin oluşturduğu dengenin ne kadar hassas ve insan haklarının ne kadar kırılgan bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

*"Güç yozlaştırır, mutlak güç mutlak yozlaştırır."*²⁷ Ünlü siyaset bilimci John-Dalberg-Acton'un bu sözüne baktığımızda kamu gücüne sahip kişi veya kurumların,

²⁶ Örmeci, (Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması), sayfa 4

²⁷ "Power tends to corrupt, and absolute power corrupts absolutely" (Lord Acton, "Letter to Bishop Mandell Creighton, April 5, 1887, in Historical Essays and Studies, (Ed.: J. N. Figgis ve R. V. Laurence, London, Macmillan, 1907 (<http://history.hanover.edu/courses/excerpts/165acton.html>) (Erişim Tarihi: 5 Aralık 2018)

elde ettikleri kudreti sonsuz ve usulsüz bir şekilde kullanması hak ve özgürlüklere vurulan en keskin neşterdir. Bu durumun önüne geçilmesi için kamu gücüne sahip kişi veya kurumlar arasında bir fren ve denge mekanizması kurulması, hem kamu düzeni hem de hak ve özgürlükler için kanımızca en iyi çözüm olacaktır. Bu mekanizmanın kağıt üstünde kalmaması gerekmektedir. Zira devletin gücünü bünyesindeki insanlara devretmesinin büyük bir yozlaşmaya neden olabileceğinden bahisle; bir denetim mekanizmasının geliştirilmesi şarttır. Bu makalenin yegâne amacı bu mekanizmanın önemini vurgulamaktır.

c. Anayasa Yargısı

Yukarıda anlatılanlar temel hak ve özgürlükler kavramının günümüze ne gibi süreçlerden geçerek geldiğini, temel kavramlarını ve ilkelerini göstermektedir. Şüphesiz ki bu süreçlerde tarih boyunca milyonlarca insan hak ihlaline uğramış, özgürlükleri gasp edilmiştir. Günümüzde hukuk düzenlerinin gelmiş olduğu son nokta itibariyle, gerek bu vakıaların yaşanma olasılığını içtihat birliği ile azaltmak, gerekse de ihlallerin yaşandığı hallerde vatandaşların mağduriyetlerini gidermek için anayasa yargısı kurumu tüm dünyada gelişmiş ve hukuk düzenindeki yerini almıştır.

Temel hak ve hürriyetlerin korunmasında “iç koruma” ve “uluslararası koruma” olmak üzere ikili bir ayırım vardır²⁸. İç koruma devletin anayasal düzeni ile sağladığı bir mekanizmadır. Yasama organına karşı koruma anayasal yargı sistemi sayesinde mümkün olmaktadır. Yasama organının kanunlar eliyle hak ve özgürlüklere olan müdahaleleri, anayasal yargı denetimine tabi olmaktadır. Yürütme organına karşı koruma, yürütme organının tüzük, yönetmelik gibi düzenleyici ve idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu her zaman açıktır. Özel kişilere karşı koruma haksız fiil ve suç kavramları çerçevesinde, yargı eliyle gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası koruma adına ilk olarak 4 Kasım 1950’de Roma’da dünya genelinde barış ve adaleti sağlamak için AİHS anlaşması sağlanmıştır. 1998 yılında ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Sözleşmede tanınan temel hak ve hürriyetleri sözleşmeyi tanıyan bir devlet tarafından ihlal edilen kişiler, bu devlete karşı Mahkemeye “bireysel başvuru” denen bir usulle başvurabilirler.

²⁸ Örmeci, (Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması), sayfa 4

Kişinin Mahkemeye başvurabilmesinde aranan şartlardan en önemlisi öncelikle iç hukuk yollarının tüketilmesidir. (AİHS m. 35) İç hukuk yollarının olumsuz sonuçlanması durumunda 6 ay içinde yazılı olarak AİHM'e başvuru yapılması mümkündür²⁹. Usulden ret sebebi yoksa esastan incelemeye geçilir, ön koşulları taşımayan başvurunun reddine karar verilir. Bu karar nihaidir. (AİHS m.35/2) Ön koşulların kabulü ile esasa geçilir ve öncelikle taraflara sulh önerilir. (AİHS m. 38-39) Taraflar anlaşamazsa yazılı beyanları alınır, gerekli görülmesi halinde duruşma yapılır, tanık dinlenir veya keşif dahi yapılabilir. Sözleşmede tanınmış hakkın ihlal edildiğine kanaat getirilmesi halinde "Hakkaniyete uygun bir şekilde, zararın bertaraf edilmesine ve zararın tazminine..." karar verilir. (AİHS m.41) AİHM'in hüküm altına alacağı müeyyide ile devletin tazminat ödemesi söz konusu olacaktır. Mahkeme kararları bağlayıcı olsa da, cebri icrası mümkün değildir. Kararların uygulanıp uygulanmadığı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından denetlenir.

d. Anayasa Yargısı Uzantısı Olarak, Bir İç Hukuk Yolu Olan Bireysel Başvuru

2010 Anayasa değişikliği ile 148. Madde/3. Fıkra ile Anayasa Mahkemesinin görevlerine bireysel başvuruları karara bağlama görevi eklenmiştir. Maddenin lafzında anılan "kamu gücü" kavramı hem idari makamları, hem yargı organlarını kapsamaktadır. Kamunun bir işlemde bulunması ve kişinin AİHS hükümlerinde yer alan bir anayasal hakkının ihlal edilmesi bireysel başvuru şartlarıdır. Bu yola başvurabilmek için istinaf ve temyiz gibi olağan kanun yollarının tüketilmesi gerekmektedir.

Anayasa'da bulunan tüm haklar değil, yalnızca AİHS kapsamındaki haklar koruma altına alınmıştır. Ancak hürriyetler deyiminden yalnızca sözleşmenin metni değil, onların yorumlanması ile AİHM kararlarının da anlaşılması gerekmektedir. Bununla birlikte AYM, bir hak ihlaline karar verdiği halde, o ihlale neden olan kanuna ilişkin anayasaya uygunluk denetimini de beraberinde yapmaktadır³⁰.

Bireysel başvuru yolu, temel hak ihlallerini bertaraf etmeye yarayan ikincil, olağanüstü ve istisnai bir başvuru yoludur. Hukuk Muhakemeleri Kanununa göre

²⁹ Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Mevzuat*, Ankara, 2008.

³⁰ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (Ankara, Yetkin Yayınları, 2011), sayfa 424

tanınmış olağan kanun yollarından birinin devamı değildir; sadece hak ihlalinin denetlendiği bir yoldur. *“Kişilerin sübjektif haklarının korunması, objektif anayasa hukukunun geliştirilmesi, yurttaşları anayasa hukukunun etkili bir uygulaması yönünde harekete geçirmesi bireysel başvuru kurumunun amaçlarıdır. Kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminden, kanunların uygulanmasının denetlenmesine doğru bir eğilim şunu göstermektedir ki Anayasa yargısı yasamanın denetlenmesiyle yetinmeyip bununla birlikte yargının da denetlenmesine yönelmiştir.”*³¹

6216 sayılı Kanun anayasa şikayeti anlamına gelen bireysel başvuru hakkını düzenlemiştir. Anayasa m.148/III’de yalnızca AİHS’in hükümlerinin ihlali halinde bireysel başvurunun mümkün olacağını söylenmişse de, 6216 sayılı Kanun bireysel başvuru hakkını m.45’de ek protokollerin ihlali halinde de tanımıştır. Bununla birlikte m.45’de yer alan “idari ve yargısal başvuru yolları” ifadesi anayasaya aykırılık teşkil etmektedir. Şöyle ki Anayasa metninde yer alan “olağan kanun yolları” ifadesi dışına çıkmış; olağanüstü kanun yolu olan yargılamanın yenilenmesi bu kapsama alınmıştır.³²

AYM’nin bireysel başvuruları üç aşamada incelediğini, bunların ön inceleme aşaması, kabul edilebilirlik aşaması ve son esas inceleme aşaması olduğu sabittir. AYM’nin başvuruya ilişkin re’sen araştırma ilkesi suretiyle delil toplaması, onun ikincil bir yargılama erki olduğunu göstermez. Aksine adeta bir istinaf mahkemesi gibi görev yaptığını göstermektedir³³.

Anayasa m.90/5. fıkrası, *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.”* hükmüne amirdir. Bu noktada genel mahkemelerin, bireysel başvuruların %70’inin adil yargılanma hakkının ihlali nedeniyle AYM’ye gelmesinin önüne geçmek adına, milletlerarası sözleşmeleri yani AİHS hükümlerini esas alarak uygulamaya koymaları gerekmektedir. Bu sayede hem insan hakları anlayışı bir bütün

³¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Anayasa Yargısı*, (Ankara, Yetkin Yayınları, 2017), sayfa 230

³² Ece Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikayeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *TBB Dergisi* 95, sy. 95, (2011): 27, erişim 15.12.2018

<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2011-95-718>

³³ Ayhan Döner, Yeşim Çelik, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuruyu İnceleme Aşamaları, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Sonuçları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, sy. 9 (2016) sayfa 279, erişim 22.12.2018

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/225306>

olarak topluma yayılması ve AYM'nin daha etkin bir şekilde bireysel başvuruları değerlendirebilmesi mümkün olacaktır³⁴.

Bununla birlikte genel mahkemelerin silahların eşitliği, gerekçeli karar ve savunma hakkı gibi adil yargılanma hakkının temel prensiplerine uygun bir yargılama faaliyeti sürdürmesi gerekmektedir. Gerekçeli kararda sonucu etkileyecek delillere ilişkin değerlendirme yapılmaması açık bir ihlal sebebi oluşturmaktadır. Mahkumiyetin hangi temelde yapıldığının açıkça gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Sonuca etkili bir husus hakkında "ilgili ve yeterli bir yanıt" verilmemesi hali yine açık bir ihlaldir. Açık yanıt verilmesi gereken usul ve esasa ilişkin iddialar yanıtızsız bırakılamaz³⁵.

VI. SONUÇ

Milattan önce 3000 yılından başlayıp geldiğimiz bu noktada görülmekte olan şudur ki insan hakları ve özgürlükleri kavramı en azından 5000 yıllık insanlığın bir hukuk mirasıdır. Bu mirasın bugünlerdeki şeklini almasında tarih boyunca yaşanan soykırımlar, savaşlar, devrimler, isyanlar ve daha birçok toplumsal fikir ve düşünce akımları ile acı ve şiddet içeren olaylar etkili olmuştur. Maalesef ki hala günümüzde bu türden olayları duyabiliyor; en acısı ise bir şey yapamıyor oluşumuzdur.

Batının insan hakları algısı ile oluşturduğu Birleşmiş Milletler, kitlesel çapta yaşanan insan hakları ihlallerinde üç maymunu oynuyor; böylelikle oluşturdukları insan hakları algısının bir illüzyondan ibaret olduğunu tüm dünya önünde ortaya koymuş oluyor. Buna rağmen insan hakları naraları atmaktan geri durmuyor. Bu anlamda Birleşmiş Milletlerin göstermelik bir rol oynadığını söylemek birlikte; AİHS'in bir uluslararası antlaşma olarak bu nitelikte olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Zira bu sözleşme ülkelerin kendi iç hukuk düzenleri üzerinde etki eden bir uluslararası koruma yöntemine haiz hukuki bir anlaşmadır.

Dolayısıyla ülkemizde yaşanması muhtemel ve geçmişte yaşanmış insan hakları ve ihlallerinin neler olduğunu tespit etmekle; o ihlallere kalıcı çözümler

³⁴ Halil İbrahim Dursun, "Bireysel Başvuru Mekanizmasının Kabulü Sonrasında Genel Mahkemelerin İnsan Hakları Konusundaki Rolü ve Bu Bağlamda Anayasa'nın 90. Maddesi 5. Fıkrası", *TBB Dergisi* 112, sy. 112 (2014): sayfa 309, erişim tarihi 17 Aralık 2018 <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2014-112-1388>

³⁵ Fendoğlu, *Anayasa Yargısı*, s. 267.

getirecek yollar bulunmalıdır. Bu yapılırken hukuk düzeninin sunduğu imkanları değerlendirerek çözümler bulunmalıdır. Genel mahkemelerin Anayasa m.90/5 fıkrasını uygulamaya geçirmesi cesaretlendirilmelidir. Böylece biraz olsun insan hakları anlamında bir gelişme sağlayabiliriz.

İnsan haklarının tam anlamıyla korunduğu, özgürlüklere saygılı hukuk devleti aslında bir ütopyadır. Zira insan yapısında kötülük olduğu sürece ihlaller ve zararlı sonuçlar her daim olacaktır. Devletin yapısını oluşturan canlı insan olduğu için bunun önüne asla geçilemeyecektir. Hukuk devletinin bu husustaki yegâne amacı bu ihlalleri gidermek, zararların tazmin edilmesini sağlamak ve en önemlisi bu zararların veya ihlallerin doğmasını, caydırıcı içtihat birliği sayesinde önlemektir.

KAYNAKÇA

Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Mevzuat, Ankara, 2008.

ARAS, Ahmet, “Ortadoğu İnanç Tarihinde İnsan Haklarına Bakış”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Yıl: 2010, Yayın No: 105, (s. 292 – 299)

AYDEMİR, Süleyman Ruhi, “Hans Kelsen’in Saf Hukuk Teorisi ve Devlet Anlayışı”, Mevzuat Dergisi, Yıl: 2004, Cilt: 7, Sayı: 76 (s. ?)

Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948.

Council of Europe Yayınları “İnsan Haklarının Kavramsal ve Tarihsel Gelişimi”, Democratic Citizenship and Human Rights Education in Turkey (14 – 16 Nisan 2015), (s. 4)

ÇELİK, Fikret “Modern Dönemde Cumhuriyetçi “Özgürlük Anlayışı”, Akademik İncelemeler Dergisi, Yıl: 2013, Cilt: 8, Sayı: 1, (s. 125 – 163)

DÖNER, Ayhan, ÇELİK, Yeşim “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuruyu İnceleme Aşamaları, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Sonuçları”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2016, Sayı: 9, (s. 275 – 294)

DURŞUN, Halil İbrahim “Bireysel Başvuru Mekanizmasının Kabulü Sonrasında Genel Mahkemelerin İnsan Hakları Konusundaki Rolü ve Bu Bağlamda Anayasa’nın 90. Maddesi 5. Fıkrası”, TBB Dergisi, Yıl: 2014, Sayı: 112, (s. 297 - 322)

EMEKLİER, Bilgehan “Thomas Hobbes ve John Locke’un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 2011, Cilt: 7, Sayı: 13, (s. 99 – 123)

EROĞLU, Hamza “Yurtta sulh cihanda sulh”, Atatürk Kültür, Din ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Yıl: 2015, Cilt: 1, (s. 717 – 738)

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, Anayasa Yargısı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.

GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.

GÖZLER, Kemal, Elveda Kuvvetler Ayrılığı Elveda Anayasa, Ekin Yayınları, Bursa, 2017.

GÖZTEPE, Ece “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikayeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, TBB Dergisi, Yıl: 2011, Sayı: 95, (s. 14 – 40)

KESKİN, Ferda, Marks’ın Özgürlük Anlayışı, <https://www.sosyalistisci.org/index.php/arsiv/90-427-3-ocak-2012/1139-marksn-oezguerluek-anlay> (erişim tarihi 12.01.2012)

KÖKTAŞ, Mümin “Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi”, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 2014, Cilt: 19, Sayı: 73-74, (s. 109 - 137)

ORWELL, George, 1984, (çev. N. Akgören), 21. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖRMECİ, Ozan, Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması, <http://politikaakademisi.org/2014/08/08/temel-hak-ve-hurriyetlerin-gelisimi-ve-korunmasi/> (erişim tarihi 08.08.2014)

ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 12. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, Toplum Sözleşmesi, (çev. V. Günyol), 9. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

SEN, Amartya “Evrensel Doğrular: İnsan Hakları ve Batılılaştırma Yanılgısı”, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 55, (s. 149 – 153)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasası, Başlangıç Bölümü, Altıncı Paragraf.

THOMSON, George, İlk Filozoflar, (çev. M. Doğan), Panel Yayınevi, 1997, İstanbul.

ÜSKÜL ENGİN, Zeynep Özlem “Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 2014, Cilt: 72, Sayı: 1, (s. 201 - 218)

WEST, Robin “Tom Paine’s Constitution”, Georgetown Law Faculty Publications, Yıl: 2010, Sayı: 89, (s. 1413 – 1461)

ZABUNOĞLU, H. Gökçe “Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke’un Devlet Anlayışı”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 2016, Cilt: 7, Sayı: 2, (s. 431 - 456)